

Convention on Climate Change in Ukraine) / S.V. Kuznietsova // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2010. № 2. S. 240–243.

9. Myrovaia ekonomika v nachale XXI veka. Uchebnoe posobyе (*World economy at the beginning of the XXI century*). M.: Yzdatelstvo «Dyrekt-Medya», 2013. 928s..

10. Ohliad realizatsii osnovnykh polozhen Kiotskoho protokolu do Ramkovoї Konventsii OON pro zminu klimatu ta zobov'iazannia krain-chleniv OESR i Yevrosoiuzu shchodo vykonannia rekomendatsii Paryzkoї (*Review of the implementation of the main provisions of the Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change and the obligations of OECD member countries and the European Union to implement the recommendations of the Paris Conference*) [Електронний ресурс] Режим доступу: https://ua.energy/wp-content/uploads/2017/05/3.-Osn_polozh_SOR21.pdf

11. Protydiia hlobalnii zmini klimatu v konteksti Kiotskykh domovlenosti: ukrainskyi vymir (*Countering Global Climate Change in the Context of the Kyoto Arrangements: Ukrainian Dimension*) / S. L. Orlenko, Ya. A. Zhalilo, I. V. Trofymova [ta in.]. K. : NISD, 2010. 48 s..

12. Ramkova konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro zminu klimatu. 11 chervnia 1992 r. (*United Nations Framework Convention on Climate Change. June 11, 1992*) [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://www.seia.gov.ua/seia/control/main/uk/publish/article/627819>

13. Sokolova N. A. Evoliutsiia mezhdunarodno-pravovoho sotrudnychestva v borbe s yzmenenyem klymata (*Evolution of international legal cooperation in the fight against climate change*) / N. A. Sokolova // Aktualnye problemy rossiyskogo prava. 2014. №9. S. 2057–2065.

14. Trofymova I.V. Adaptatsiia do zmin klimatu: naslidky, vrazlyvist, ryzyky (*Adaptation to climate change: impacts, vulnerability, risks*) / I.V. Trofymova // Ekolohichna bezpeka ta pryrodokorystuvannia: Zb. nauk. pr. K., 2011. Vyp. 7. S. 128–135

15. Tsapko V. H. O. Naukovi osnovy bezpeky zhyttiediialnosti (*Scientific basis of safety of life*). Monohrafiia. / Tsapko V. H. Zerkalov D.V., Polukarov Yu. O. K.: Osnova, 2013. 1126 s.

16. Shulha M. V. Natsionalni pravovi aspekty zminy klimatu (*National legal aspects of climate change*) / M. V. Shulha // Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. 2009. № 15. S. 291–297.

Матеріал надійшов до редакції 16.09.2018 р.

УДК 930.85+94(4)/327.8

Володимир Чупира,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та туризму,

Хмельницький національний університет

м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, 29016, Україна

ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0003-2172-9944>

chupyra@ukr.net

СХІДНА ЄВРОПА ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПЕРИФЕРІЯ

У статті зроблено аналіз особливостей політичного розвитку країн Східної Європи. Завдання цього дослідження – визначення особливостей цивілізаційної периферії відносно цивілізаційного центру; виявлення проявів цивілізаційної периферії як зони міжцивілізаційної взаємодії в регіоні Східної Європи; визначення особливостей політичного розвитку країн регіону з позицій цивілізаційного підходу. Дослідження спирається на можливості цивілізаційного

підходу щодо аналізу суспільно-політичних процесів, зокрема певних тенденцій у внутрішній і зовнішній політиці країн, зумовлених не стільки поточною політичною кон'юнктурою, скільки належністю до певного цивілізаційної системи. Проведене дослідження дало змогу з'ясувати геопросторову структуру європейської цивілізації, її центр і периферію, до якої віднесено регіон Східної Європи. Визначено найважливішу в межах зазначеної теми особливість цивілізаційної периферії як зони міжцивілізаційної взаємодії, що проявляється як конкуренція соціальних інститутів, політичних систем і цінностей, які зумовлені цивілізаційною належністю. Виходячи з порівняльної характеристики основних етапів та тенденцій політичного розвитку України й Росії, визначено, що Україна на різних етапах виявляла свою засадничу належність до європейської цивілізації, зокрема й певною мірою – до західної, через перманентні та різноманітні зв'язки, незважаючи на те, що сформувалась у межах православної субцивілізації. Натомість Росія переважно сформувалась в умовах перетину православної та ординської субцивілізації. Наслідком цього в Росії стали наявні ознаки цивілізаційного розриву між елітами, що час від часу намагаються переорієнтуватися на європейські цінності, та суспільством, що є носієм антизахідних настроїв. Саме ця особливість, притаманна «розірваним країнам», за термінологією С. Гантінгтона, зумовлює неуспішність демократичних реформ і періодичне повернення до авторитарних режимів, агресивної зовнішньої політики й антизахідної риторики. Виходячи з цього, визначено, що нинішній акт агресії Росії проти України можна розглядати як один із виявів цивілізаційного конфлікту.

Ключові слова: цивілізація; цивілізаційна периферія; зона цивілізаційного контакту; перетин цивілізацій; Східна Європа.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У другій декаді ХХІ ст. Східна Європа досить несподівано для стороннього спостерігача перетворилася не просто в арену геополітичного протистояння, а частина її стала зоною ведення бойових дій, окупації та анексії. Їх причини, характер, наявні та ймовірні результати стали об'єктом багатьох дисциплінарних і міждисциплінарних досліджень. Окремі аспекти цих процесів можуть бути висвітлені з використанням цивілізаційного підходу.

Цивілізаційний підхід має тривалу історію, у якій умовно можна визначити етапи: розробка, спроби універсалізації, критика. Нового звучання цивілізаційний підхід набув після публікації статті С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій», розгорнутої потім у книгу «Зіткнення цивілізацій та зміна світового порядку» (1996). Згадані публікації знову породили інтерес до проблеми цивілізації, одночасно з цим – критику та нових послідовників.

На пострадянському просторі цивілізаційний підхід має власну історію застосування, де він розглядався як певний заміник формаційного. Певною мірою через це на нього покладали функцію універсального підходу, який раніше визнавали заформаційним. Тому досить часто можна натрапити на використання поняття «цивілізація», яким замінюється термін «формація». Прикладом цього може служити такий перелік світових цивілізацій: стародавні (неолітична, ранньорабовласницька, антична), феодально-капіталістичні (ранньофеодальна, пізньофеодальна, індустріальна), прогнозована постіндустріальна [1, с. 58–60]. Досить часто трапляється й звуження поняття до ототожнення з конкретною країною: «французька цивілізація», «італійська цивілізація» тощо. Власне в таких підходах

зникає сутність самого поняття «цивілізація», оскільки, воно фактично замінює, інколи доволі механічно, уже давно наявні категорії й характеристики.

Нову актуальність цивілізаційного підходу простежуємо як в ідеях, які висловлюються на різних рівнях про зміну світового порядку, що ґрунтується на вестфальській міжнародній системі й заміні її новим порядком – поверненням до імперського або цивілізаційного поділу світу, так і в подіях в окремих державах і в міжнародних відносинах. Питання полягає вже не в тому, можливі такі зміни, чи ні, а в тому, що за імперії, що за цивілізації? Яка буде взаємодія й де межа між ними? І головне для нас – у якій цивілізації опинимося ми?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення феномену цивілізації триває далі. Шукають нові підходи й інтерпретують класичні (М. Данілевського, А. Тойнбі, О. Шпенглера, Ф. Броделя, П. Сорокіна тощо). Значний внесок у розробку теоретико-методологічних засад цивілізаційних досліджень зробили О. Джеджора, В. Космина, С. Кримський, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, В. Скоблик, В. Скуратівський, Ф. Турченко, Ю. Яковец та ін.

Попри незгасаючий інтерес до цивілізації, залишається різне її розуміння. Наприклад, в одних випадках її розглядають як поняття однопорядкове з культурою, в інших – їх протиставляють. Більшість дослідників поділяють дуалістичний підхід до розуміння цивілізації, який зводиться до розрізнення цивілізації як етапу розвитку людства (глобальна цивілізація) і типу суспільства (локальна цивілізація). Ось як визначається цивілізація у фундаментальному академічному тритомнику «Цивилизационная структура современного мира» під редакцією Ю. М. Пахомова і Ю. В. Павленка: «Під цивілізацією, по-перше, розуміється стадія (ступінь, епоха) соціокультурного розвитку людства, що є наступною після первісної. По-друге, цивілізацією часто називають певне, переважно поліетнічне внутрішньо цілісне й наділене соціокультурною своєрідністю утворення на етапі суспільного розвитку, що є наступним після первісного» (пер. з рос.) [2, с. 6].

Нез'ясованими залишаються витоки та сутність цивілізацій. Одні дослідники наголошують на тому, що цивілізація має матеріальний характер і проявляється лише в соціально-економічних формах та технологічному рівні. Інші вважають, що цивілізація виростає зі світоглядно-ментальних засад, формалізується в системах цінностей, соціальних нормах, у соціальних інститутах та відносинах, які охоплюють різні суспільства, що натомість зберігають автономію й самобутність, але набувають нового поверху (рівня) ідентичності.

З огляду на невизначеність сутності цивілізації, спроби оцінки поточних міжнародних відносин, залежно від цивілізаційної належності, мають недостатню розробленість і переважно зводяться до аналізу конфлікту з ісламізмом, майже залишаючи поза увагою особливості міжнародних конфліктів у різних регіонах світу, зокрема й у Східній Європі. Разом із тим окремі прояви таких конфліктів можуть бути потрактовані, виходячи з особливостей цивілізаційного розвитку країн.

Мета статті – визначення особливостей політичного розвитку країн Східної Європи з позицій цивілізаційного підходу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення означеної мети, потрібно не лише визначитися з підходом до окресленням явища цивілізації. Не менш складною проблемою за з'ясування сутності цивілізації є визначення її структури. Оскільки цивілізація по-різному проявляється на різних теренах і в різні епохи розвитку цієї цивілізації, то більш-менш точно можна визначити центр та периферію. Центр вирізняється більш стабільним розвитком на базових цінностях, які сам же генерує. На цьому наголошував, наприклад, Ед. Шилз: «Центр, або центральна зона, є перш за все феномен царства цінностей і думок. Це центр порядку символів, цінностей і думок, який править суспільством» [3, с. 350]. Іншим аспектом центру, за визначенням Г. леБлія і П. Муллера, є те, що серцевинний ареал є фокусом суспільної активності, який функціонує як провідний регіон контролю та змін, є найбільшою геопросторовою групою населення, найпродуктивнішим і найвпливовішим регіоном [4, с. 42.]. І географічно, і хронологічно, цивілізаційний центр є досить широким поняттям. Він може охоплювати великі регіони, навіть декілька країн (різних етнокультурних комплексів), де формуються головні підвалини цивілізації. У межах цього регіону формується світоглядна й соціальна та відповідні ціннісні системи, що в тому чи іншому вигляді поширюються на інші території, охоплюють інші культури та стають власне ознакою належності до певної цивілізації. Разом із тим на різних етапах розвитку цивілізації різні регіони можуть відігравати більш вагомую роль у розвитку й поширенні цивілізації. Це стосується і етнокультурної та мовної домінант, і соціально-економічного лідерства, і політичної гегемонії. Причому найважливіші цивілізаційні цінності, інститути, символи тощо при зміні географічної точки центру не замінюються, а успадковуються й розвиваються. Отже, протягом існування цивілізації її центр охоплює досить велику територію та проявляє себе таким протягом тривалого історичного часу й генерує просторові взаємозв'язки, що формують цивілізаційний простір.

Окреслення центру для конкретних цивілізацій потребує вирішення й інших теоретичних питань, пов'язаних із проблемою первинних і вторинних, материнських та дочірніх цивілізацій. Так, наприклад, якщо античну (греко-римську) цивілізацію визнати первинною для християнської (європейської), то до європейського цивілізаційного центру потрібно віднести Середземномор'я, а для Християнської цивілізації в епоху Середньовіччя центром були Константинополь, Рим та деякі прилеглі території. А в пізньому Середньовіччі й особливо в ранньомодерну епоху цивілізаційний центр зміщується в Західну Європу, що знаменує перехід від Християнської до Європейської цивілізації. У модерну та новітню епохи Західна Європа (Велика Британія, Франція, Німеччина, Австрія, Нідерланди, Бельгія, Північна Італія й Північна Іспанія) не втратила позиції цивілізаційного центру, проте до нього долучилась і перебрала на себе лідерство Північна Америка, а в сьогоденні за деякими ознаками до нього можна віднести країни Скандинавії.

Однією з важливих особливостей цивілізаційного центру є його здатність не лише до поглинання інших культур, але й до співіснування з багатьма різними культурами, навіть такими, що є представниками іншої цивілізації. А. Тойнбі

зауважував, що цивілізації «...поширюються, винищуючи, підкорюючи або асимілюючи інші суспільства – іноді суспільства власного виду, але примітивні суспільства набагато частіше» [5, с. 86]. Проте цивілізаційний центр, особливо якщо йдеться про його столиці або найбільш розвинені центри, – має вигляд полі-культурної спільноти. Потрібно зауважити: таке мирне співіснування можливе лише тоді, коли іншокультурні вкраплення кількісно не є суттєвими.

Іншу ситуацію спостерігаємо в суспільствах-провінціях, які становлять цивілізаційну периферію. У системі цивілізаційний «центр – периферія» регіони з менш вираженими цивілізаційними ознаками займають не стільки підпорядковане, скільки другорядне положення. Вони є переважно не продуцентами, а реципієнтами цінностей, інститутів, технологій, що мають цивілізаційне значення. При цьому вони можуть відігравати досить важливу роль як сировинні, енергетичні, трудові резервуари, можуть являти собою досить потужний військовий потенціал тощо.

На відміну від центру, периферія вирізняється більшою варіативністю, уповільненим розвитком, схильністю до соціокультурних мутацій, оскільки є зоною контакту з іншими цивілізаціями. Водночас саме на периферії чіткіше протиставляються ідентичності, цінності, норми та інститути. Периферія парадоксально проявляє одночасну здатність до змін і до пручання іншим впливам. Р. Колінз наголосив на тому, що цивілізація – це зона соціального контакту й зона престижу, де змагаються різні соціальні групи, ідеї, норми за домінанту або маргінальність [6]. Очевидно, що на цивілізаційній периферії такі контакти-змагання є інтенсивнішими. Різні прояви інтенсивності зав'язків у середині суспільства та за його межами констатували С. Арутюнов і М. Чебоксаров [7, с. 19], а інтенсивність протиставлення своїх і чужих у зоні контакту описав Б. Поршньов [8, с. 84].

Зона контакту може мати складну конфігурацію у ній можуть контактувати-конкурувати різні цивілізаційні кола; міститися культури, що й самі мають потенції піднесення до цивілізаційного рівня. Такі ситуації інколи описуються за допомогою терміна «цивілізаційний вибір». У зв'язку з цим постає питання опису механізму зародка й поширення цивілізації, на яке досі остаточної відповіді немає. Дискутуються також обставини, і ознаки, і механізми. Як приклад можна навести кілька моделей. Найбільш відомою є модель А. Тойнбі, пов'язана з формою відповіді творчої меншості на виклик природного або соціокультурного оточення. Із нею певною мірою перегукується модель етногенезу Л. Гумільова. Зародок суперетносу (який можна розглядати як цивілізацію) він пов'язує з появою носіїв нової моделі поведінки, її мотивації та цінностей, що стає основою компліментарності декількох різних суспільств [9, с. 366–371]. Модель на основі концепції соціальної комунікації Н. Лумана, дає можливість виявляти особливості кожної цивілізації та визначати межі й механізми її поширення. Детальний аналіз методологічних можливостей застосування концепції Н. Лумана в дослідженні цивілізації здійснив В. Г. Космина [10]. Досить ілюстративною є субстратна модель, запозичена з теорій лінгвістики й етногенезології. Вона дає можливість урахувати різнонаправлені процеси в зоні впливу різних цивілізацій (цивілізаційного вибору) на синхронному та діахронному

рівнях – успадковане від попередників (субстрат) і набуте (суперстрат).

Взаємодія між субстратом і суперстратом складна та динамічна, оскільки можливі переваги як одного, так і іншого, та й ще в різних пропорціях. Зазвичай успадковане існує як традиційне та більш властиве для широкого загалу, запозичене більш стосується еліти. Отже, можливі повернення до базових (субстратних) цінностей за умови ослаблення еліт. Еліти з тих чи інших причин можуть ініціювати цивілізаційні запозичення й нав'язати їх усьому суспільству. Проте за певних умов, що призводять до зтяжної кризи суспільства та фрагментації еліт, може відбутися повернення до попередніх цивілізаційних моделей.

С. Гантінгтон приділив чимало своєї уваги проблемі цивілізаційної периферії, яку описує у двох варіантах суспільств: «розколоті країни» й «розірвані країни». Під розколотими країнами маємо на увазі країни, у яких співіснують декілька цивілізаційних осередків і які внаслідок цього майже приречені на розвал. До таких держав Гантінгтон відносить і Україну, у якій, на його думку, лінія розлому проходить між «уніатським, націоналістичним, україномовним Заходом і православним російськомовним Сходом» [11, с. 208]. «Розірвана країна», за Гантінгтоном, – така, у якій домінує одна культура, що співвідноситься з певною цивілізацією, але її еліта прагне долучитися до іншої. Серед таких держав він називає Туреччину й Росію [12, с. 209]. Гантінгтон визначає три необхідні умови успішного припинення стану «розірваної країни», тобто цивілізаційної переорієнтації. Першою умовою має бути виразне прагнення еліти до такої переорієнтації, другою – підтримка такого прагнення суспільством або відсутність спротиву, третьою – згода приймаючої цивілізації [13, с. 210]. Це, безумовно, слушні спостереження, хіба що третя умова є лише констатацією важливості поточних політичних особливостей у міжнародних відносинах, оскільки цивілізаційна система в цілому схильна до експансії.

Так, Османська імперія після кризи, пов'язаної з поразкою в Першій світовій війні, утратою територій, пережила докорінні реформи, ініційовані Мустафою Кемалем, які можна описувати як «цивілізаційний вибір» або, користуючись гантінгтонським терміном – «стан розірваної країни». Це не були наздоганяючі модернізаційні реформи за зразком Танзімату або реформ младотурків, не було це й поверховою вестернізацією. Кемалізм викорінював засади традиційної ісламської цивілізації, відривав Туреччину від Османської історичної та культурної спадщини (заборона османських символів, етноніму, арабської графіки, мовна реформа, скасування халіфату, жорстка секуляризація тощо) [14]. Але кемалістський курс упродовж майже століття так і не зміг повністю забезпечити консенсус еліт і «переконати» суспільство забути своє цивілізаційне походження. Тому сучасний ердоганізм із його антизахідною риторикою та курсом на повернення в суспільно-політичне життя ісламських і навіть османських традицій можна розглядати в межах цивілізаційних процесів, а не лише поточної політичної кон'юнктури. Принагідно зазначимо, що європейська цивілізація не відштовхує Туреччину, а достатньо повно її інтегрує, ускладнення створює лише ЄС, виходячи з економічних і політичних міркувань,

тоді як членство Туреччини в НАТО дає змогу розглядати її як частину північноатлантичної цивілізаційної спільноти.

Подібну модель цивілізаційного коливання бачимо в Ірані: реформи Рези-Шаха й Мохамеда Пахлеві та реакцію ісламської революції під проводом аятоли Хомейні.

Східну Європу можна розглядати як цивілізаційну периферію, і для Західної (католицької та протестантської) цивілізації, і для Візантійської або православної цивілізації, і певною мірою для ісламської цивілізації. Із цього погляду, вона була зоною інтенсивного цивілізаційного контакту.

Східна Європа була також і територією з потенцією цивілізаційного зростання. Таку потенцію мала Руська держава, яка почала об'єднувати розрізнені слов'янські, балтські та фінські етнічні масиви на основі слов'янізованого візантійського християнства. Цей початковий цивілізаційний процес був перерваний ординською, з одного боку, і західнохристиянською експансією – з іншого.

Русь-Україна й Русь-Залісся виникли та розвивались у лоні християнської цивілізації, точніше – у її субцивілізаційному варіанті (грецького православ'я). Проте в пізньому Середньовіччі потрапили в різні цивілізаційні впливи: Україна – у західнохристиянський (латинський) і згодом, меншою мірою, – протестантський, а Московія – в ординський (ісламський).

У пізньому Середньовіччі розпочався перехід від християнської цивілізації до європейської, ознаками чого була модернізація. Україна, хоч і пізніше за країни Західної та Центральної Європи, але потрапила під вплив модернізації, і її культура та суспільство набули характерних особливостей частково модернізованого суспільства, на особливості часткової модернізації та її множинних форм указав Ш. Айзенштадт [15].

Зародкові модернізаційні впливи відчули на собі руська еліта (шляхта й магнатерія) і широкі верстви: міщани та біле духовництво через православні братства з братськими школами, друкарнями, боротьбою за збереження ідентичності, козацтво через боротьбу за права й вольності, меншою – селянство, але й воно мало досвід покозачення. Певний модернізаційний зміст мали Литовські статuti та поширення Магдебургського права. Зрозуміло, що класична модернізація в європейському цивілізаційному просторі почалась із секуляризації та індустріалізації, проте її витoki потрібно вбачати в суспільно-політичних і соціально-економічних зрушеннях початку ранньомодерного часу. Вона мала вигляд магнатсько-колонізаційної периферійної (серед. XVI ст.–1648) та козацько-колонізаційної постпериферійної модернізацій (1648–98) [16, с. 18].

Отже, Україна за субстратним цивілізаційним поштовхом розвивалася як хоч і периферійна, але європейська країна. Відхід із магістрального шляху стався з вини Московщини та в деяких виявах набував характеру цивілізаційного, проте частина еліти залишилася європейською.

Московська держава відчула модернізацію в запозиченому елітою вигляді, носіями якого були іноземці – німці й голландці та русини – українці й білоруси. Населення залишалось у стані ординської покори, сприймало

європейськість як чужинство.

Потрібно зауважити, що до петровських реформ Московія мало була пов'язана з європейською цивілізацією та була значною мірою уламком Золотоординської імперії, яка вважалася частиною монгольської цивілізації, що, за історичними мірками, щойно почала формуватися на кочівницькій світоглядно-ментальній основі під значним впливом китайської, а згодом – ісламської цивілізації. Остаточо монгольська цивілізація не склалася, оскільки її головні територіальні відгалуження були поглинуті ісламською цивілізацією, а решта поступово деградувала до нромадської периферії Китаю. Але її уламок, що не зазнав ісламізації успадкував деякі її особливості, передусім певні ментальні риси, що найбільш проявились у панівній політичній культурі, яка на свій лад асимілювала західні впливи або відкидала їх. Ця політична культура притаманна і частині еліти, і значною мірою всьому суспільству. Можна припустити, що саме тому успіхи модернізації в Росії раз за разом змінюються періодами відступу в традиціоналізм, демократизація – посиленням централізованої влади й обмеженням громадянського суспільства, пошук шляхів ефективного реформування – реваншизмом та зовнішньополітичною експансією. Черговий епізод такого реваншизму ми спостерігаємо сьогодні.

Стосовно України варто зауважити, що лінія її розлому не така чітка, як її зображує Гантінгтон – вона розмита й зумовлена не стільки цивілізаційними впливами, скільки політичними, значною мірою – пострадянською спадщиною. Про це свідчать, наприклад, більш помітна згода еліт і суспільства в цілому щодо інтеграції в європейський простір [17], а також відсутність гострого конфлікту між вірними унійної та православної церков, натомість значно виразніше він проявляється між православними деномінаціями, орієнтованими на автокефалію, з одного боку, і на московський патріархат – з іншого. Відтак цивілізаційний розлам потрібно шукати не в середині України, а між нею й Росією.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, зважаючи на специфіку Східної Європи як регіону, що уособлює цивілізаційну периферію й водночас зону контакту або перетину кількох цивілізацій, можемо пояснити певні тенденції суспільно-політичного розвитку країн регіону. Під цим кутом зору розглядаємо чергове повернення Росії до цивілізаційно визначеного протиставлення себе європейській цивілізації та прагнення утвердитись у ролі іншого цивілізаційного центру. Ці намагання й зумовлюють її агресивну зовнішньополітичну експансію, насамперед проти України як *alterego* православної субцивілізації.

Використання цивілізаційного підходу в інтерпретації різноманітних конфліктів у минулому й сьогодні в царині східноєвропейських міжнародних відносин, передусім між Україною та Росією, потребує подальшої розробки й дасть змогу чіткіше вирізняти сутнісні суперечності, зумовлені цивілізаційною належністю від конфліктів, викликаних поточною політичною кон'юнктурою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яковец Ю. В. История цивилизаций: учеб. издание. Москва: ВлаДар, 1995. 461 с.
2. Пахомов Ю. М., Павленко Ю. В. Цивилизационная структура современного мира: у 3 т. Киев: Наук. думка, 2006. Т1. *Глобальные трансформации современности*. 687 с.
3. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход. *Американская социология: Перспективы, проблемы, методы*. Москва: Прогресс, 1972. С. 348–359.
4. Блїй Г. де, Муллер Пітер. Географія: світи, регіони, концепти. Київ: Либідь, 2004. 740 с.
5. Тойнби А. Дж. Постижение истории/пер. Е. Жарков. Москва: Айрис Пресс, 2010. 640 с.
6. Collins R. Civilizations as zones of prestige and social contac, Intern. *Sociology*. L. 2001. Vol. 16, № 3. P.421–437.
7. Арутюнов С. А., Чебоксаров Н. Н. Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества. *Расы и народы*. Вып. 2. Москва, 1972. С. 19.
8. Поршнева Б. Ф. Социальная психология и история. Москва: Наука, 1979. 332 с.
9. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Санкт-Петербург: Кристалл, 2001. 642 с.
10. Космина В. Г. Проблемы методології цивілізаційного аналізу історичного процесу: монографія. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2011. 310 с.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: Изд-во «Аст». 2003. 603 с.
12. Там же. С. 209.
13. Там же. С. 210.
14. Сотниченко А. А. Особенности модернизации в Турции. Санкт-Петербург: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2009. 48 с.
15. Эйзенштадт Ш. Новая парадигма модернизации. Распад ранней парадигмы модернизации и пересмотр соотношения между традицией и современностью. *Сравнительное изучение цивилизаций*. Москва: Изд-во «Аспект Пресс», 1998. С. 470–474
16. Головка В. В. Модернізації теорії. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7. С. 18.
17. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір/за наук. ред. М. О. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2017. 198 с.

EASTERN EUROPE AS CIVILIZATIONAL PERIPHERY

The article deals with the distinguishing features of the political development of the East European countries. The objectives of this study were to: identify the distinguishing features of the civilizational periphery regarding the civilizational center; identify the manifestation of the civilizational periphery as an area of civilizational interaction in the Eastern Europe region; identify the distinguishing features of the political development of the East European countries in the framework of civilizational approach. Following research is based on the feasibility of the civilizational approach regarding the analyses of sociopolitical change, especially regarding those particular trends in the domestic and foreign policy of the countries, which unfold not due to the current political situation, but as result of belonging to a certain civilization system. The conducted research allowed to explore the geospatial structure of the European civilization, its center and periphery, which includes the region of Eastern Europe. The most important feature of the civilizational periphery, as an area of civilizational interaction, has been identified as a competition of social institutions, political systems and values, determined through civilizational independence. The use of the comparative analysis of the main stages and trends of political development in Ukraine and Russia, allowed to show, how Ukraine at various stages demonstrated its fundamental affiliation to European civilization (in particular and to a certain extent to the West European) through permanent and diverse connections, despite being formed within the Orthodox sub-civilization. Whereas Russia,

was mostly formed under conditions of intersection of the Orthodox and the Orda sub-civilizations. Resulting in civilization gap among the elites in Russia, off and on trying to re-adjust to European values, and the society, which carries the anti-western sentiment. Exactly this distinguishing feature, characteristic for «torn countries» according to the terminology of S. Huntington, causes the failure of democratic reforms, repeated return to authoritarian regimes, aggressive foreign policy and anti-Western rhetoric. On this basis, it has been determined, that Russia's ongoing aggression against Ukraine could be perceived as a sign of the civilizational conflict.

Key words: civilization, civilizational periphery, area of civilizational interaction, civilizational intersection, Eastern Europe

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Yakovec Y. U. V. History of Civilizations: educationaledition. Moskva: VlaDar, 1995. 461 p. (in Russian).
2. Pahomov Y. U. M., Pavlenko YU. V. Civilization alstructure of the modern world: 3 vol. Kyiv: Naukova dumka, 2006. Vol. 1. Global transformations of modernity. 687 p. (in Russian).
3. Edward Shils. Society and Societies: Macrosociological Approach. *American Sociology: Perspectives, Problems, Methods*. Moskva: Progress, 1972. P. 348–359 (in Russian).
4. H. J. de Blij, Peter O. Muller. Geography: Realms, regions, and Concepts. Kyiv: Lybid, 2004. 740 p. (inUkrainian)
5. Toynbee, Arnold J. *A Study of History* abridged edition. Moskva: Ajris Press, 2010. 640 p. (inRussian).
6. Collins R. Civilizations as zones of prestige and social contact, Intern. Sociology. L. 2001. Vol. 16, № 3. P. 421–437.
7. Arutyunov S. A., CHEboksarov N. N. Information transfer as a mechanism for the existence of ethno-social and biological groups of mankind. *Races and nations*. Vol. 2. Moskva, 1972. P. 19 (in Russian).
8. Porshnev B. F. Socialpsychologyandhistory. Moskva: Nauka, 1979. 332 p. (in Russian).
9. Gumilev L. N. Ethnogenesis and Beosphere of the Earth. Sankt-Peterburg: Kristal, 2001. 642 p. (in Russian).
10. Kosmyna V. H. Problems of the methodology of civilization analysis of the historical process: monograph. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2011. 310 p. (in Ukrainian).
11. Samuel Huntington. The Clash of Civilizations. Moskva: Izdatel'stvo «Ast». 2003. 603 p. (in Russian).
12. Ibid. P. 209.
13. Ibid. P. 210.
14. Sotnichenko A. A. Features of modernization in Turkey. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Evropejskogouniversiteta v Sankt-Peterburge, 2009. 48 p. (in Russian).
15. Shmuel Eisenstadt. The new paradigm of modernization. Disintegration of the early paradigm of modernization and revision of the relationship between tradition and modernity. *Comparative study of civilizations*. Moskva: Izdatel'stvo «Aspekt Press», 1998. P. 470–474. (in Russian).
16. Holovko V. V. Theory of the Modernization. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: 10 vol. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukovadumka, 2010. Vol. 7: P. 18 (in Ukrainian).
17. The state of modern Ukrainian society: the civilization dimension / Zanak. red. M. O. Shulhy. Kyiv: Instytutotsiolohii NAN Ukrainy, 2017. 198 p. (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 26.07.2018 р.